

ISSN 2080-1807

TORUŃSKIE STUDIA BIBLIOLOGICZNE
2022, nr 2 (29)

Bartłomiej Wicherek*

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

e-mail: 297529@stud.umk.pl

Nauczyciele szkoły w Rogowie (pow. rypiński) – ofiary zbrodni pomorskiej 1939 roku

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TSB.2022.008>

STRESZCZENIE: Celem artykułu jest ukazanie sylwetek pracowników Publicznej Szkoły Powszechnej w Rogowie w okresie dwudziestolecia międzywojennego oraz przedstawienie ich losów w pierwszych miesiącach okupacji niemieckiej. Część z nich stała się ofiarami zbrodni pomorskiej 1939 r. W artykule opisano ich aresztowanie oraz okoliczności przetrzymywania i śmierci. W tekście znajdują się także informacje o upamiętnieniu zamordowanych nauczycieli.

SŁOWA KLUCZOWE: nauczyciele, szkolnictwo, Publiczna Szkoła Powszechna w Rogowie, dwudziestolecie międzywojenne, II wojna światowa, zbrodnia pomorska

---

* Student II roku studiów uzupełniających magisterskich na kierunku wojskownawstwo w Instytucie Historii i Archiwistyki UMK.

Zarys historii szkoły do 1939 r.

Pierwsze informacje dotyczące szkoły w Rogowie sięgają drugiej połowy XIX w., okresu, gdy miejscowość ta znajdowała się pod zaborem carskim¹. Założono ją po upadku powstania styczniowego lub krótko przed jego wybuchem². W artykule napisanym z okazji stulecia niepodległości szkoły wskazano, że pierwsza wzmianka na jej temat pochodzi z 1868 r.³

Początkowo placówka miała się mieścić w wynajętym budynku⁴, jednak z czasem ufundowano nieruchomość, którą oddano na jej potrzeby. Ta niestety spłonęła w 1886 r. W miejscu starego budynku wzniesiono nowy, w którym oprócz sali lekcyjnej znajdowały się także mieszkanie dla nauczyciela, Urząd Gminy i mieszkanie dla sekretarza⁵.

Starania o przejęcie zwierzchnictwa nad szkołą przez stronnictwa polskie rozpoczęły się jeszcze przed odzyskaniem niepodległości, niedługo po przejęciu Rypina i okolic przez Cesarstwo Niemieckie. Zabiegi te w końcu przyniosły pozytywne skutki. Pierwszy października 1917 r. to data uważana za początek szkolnictwa polskiego w Rogowie⁶.

Do czasu odzyskania przez Polskę niepodległości w szkole pracowało kilku nauczycieli. Kolejno urząd po sobie obejmowali: Walerian Kuligowski, Ludwik Bromirski, Nemezjusz Brzuski, nieznanzy z imienia

---

¹ Archiwum Zespołu Szkolno-Przedszkolnego w Rogowie im. Henryka Napiórkowskiego [dalej: AZSPR], Kronika Zespołu Szkolno-Przedszkolnego w Rogowie (bez paginacji), M. Klubińska, *Historia szkoły*; B. Krajewski, K. Olewińska, *Krótką historia naszej szkoły* [online] [dostęp 22 listopada 2022]. Dostępny w World Wide Web: <https://sites.google.com/site/sprogowo/o-szkole?authuser=0>.

² AZSPR, Kronika Zespołu Szkolno-Przedszkolnego w Rogowie, M. Klubińska, *Historia szkoły*.

³ B. Krajewski, *100-lecie szkoły w Rogowie* [online] [dostęp 20 listopada 2022]. Dostępny w World Wide Web: <https://www.facebook.com/media/set/?set=a.2183228081905964&type=3>.

⁴ AZSPR, Kronika Zespołu Szkolno-Przedszkolnego w Rogowie, M. Klubińska, *Historia szkoły*.

⁵ Tamże; B. Krajewski, *100-lecie szkoły...*

⁶ K. Olewińska, B. Krajewski, *Henryk Napiórkowski (1883–1939)* [online] [dostęp 20 listopada 2022]. Dostępny w World Wide Web: <https://sites.google.com/site/sprogowo/o-szkole/patron/%C5%BCyciorys?authuser=0>.

Kisielewski i Henryk Napiórkowski⁷. Ponadto kronika placówki edukacyjnej wymienia jeszcze nazwisko niejakiego Rogalskiego, który według opowiadań miał także w niej nauczać⁸.

Ilustracja 1. Uroczystość w Rogowie, w tle budynek szkoły

Źródło: ze zbiorów L. Tykarskiego.

W odrodzonej Polsce szkoła zaczęła się prędko rozwijać. Według Błażeja Krajewskiego:

Z jednoklasowej stała się dwuklasową, a w latach 1926/1927 trzyklasową Publiczną Szkołą Powszechną. W dniu 9 kwietnia 1930 roku decyzją Kuratora Oświaty w Warszawie Henryk Napiórkowski otrzymał nominację na kierownika 4 klasowej szkoły w Rogo-

---

⁷ B. Krajewski, *100-lecie szkoły...*

⁸ AZSPR, Kronika Zespołu Szkolno-Przedszkolnego w Rogowie, M. Klubińska, *Historia szkoły*.

wie. W roku 1934/1935 była już pięcioklasową Publiczną Szkołą Powszechną. Od roku szkolnego 1937/38 stała się szkołą powszechną III stopnia o siedmiu nauczycielach na mocy decyzji Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego z dnia 9 czerwca 1937 r. Po reformie „jędrzejowiczowskiej” był to najwyższy poziom organizacyjny dla szkoły powszechnej⁹.

Należy przy tym odnotować, że starsza z publikacji oraz zapis w kronice szkolnej podają, iż placówka stała się szkołą siedmioklasową już w 1935 r.¹⁰

Program nauczania w Publicznej Szkole Powszechnej w Rogowie składał się z 11 przedmiotów, z czego największy nacisk kładziono na nauki humanistyczne, a przede wszystkim na język polski i historię. Było to uwarunkowane głównie chęcią odbudowania polskości po długoletniej rasyfikacji podczas zaborów. Oprócz tego uczniowie uczyli się religii, której zajęcia odbywały się w gminnym domu ludowym w Rogowie¹¹.

Głównym problemem Publicznej Szkoły Powszechnej, towarzyszącym jej niemalże przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego, była zbyt duża liczba uczniów przypadająca na jednego nauczyciela oraz zbyt mała przestrzeń użytkowa¹². Niestety gmina dysponowała ograniczonymi środkami finansowymi i przez długi czas nie była w stanie zaradzić tym trudnościom, które zresztą dotyczyły nie tylko Rogowa. W związku z powyższym najprawdopodobniej w połowie lat 30. z inicjatywy mieszkańców zawiązał się społeczny komitet budowy szkoły, którego skład tworzyli: miejscowy proboszcz ks. Stanisław Dulczewski, ziemianin ze Świeżaw Tadeusz Dudrewicz, kierownik szkoły H. Napiórkowski, sekretarz zarządu gminy Józef Hiszpański oraz nieznanymi z imienia rolnik Godlewski i wójt Romanowski. Dzięki ich pracy do roku szkolnego 1937/1938 oddano do użytku dwie nowe izby lekcyjne. Na pół roku przed rozpoczęciem drugiej wojny światowej placówka otrzymała pomoc finansową od Komitetu Okręgowego Pomorskiego Towarzystwa

---

⁹ B. Krajewski, *100-lecie szkoły...*

¹⁰ AZSPR, Kronika Zespołu Szkolno-Przedszkolnego w Rogowie, M. Klubińska, *Historia szkoły*; P. Gałkowski, R. Piotrowski, *Rogowo i okolice*, Rypin-Rogowo 2000, s. 209.

¹¹ P. Gałkowski, R. Piotrowski, dz. cyt., s. 209–211.

¹² Tamże, s. 206–208.

Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych, jednak ze względu na wydarzenia z września 1939 r. nie udało się dokończyć inwestycji (plan zakładał budowę pięciu sal lekcyjnych i mieszkania dla dyrektora szkoły)¹³.

Nauczyciele pracujący w Rogowie w latach 1918–1939

Inicjatorem i osobą, która swoimi staraniami bezpośrednio przyczyniła się do rozwoju szkoły w Rogowie, był Henryk Napiórkowski. Urodził się on 12 czerwca 1883 r. w Brzeszczkach Dużych w rodzinie szlachcica cząstkowego i powstańca styczniowego Jana Napiórkowskiego i Franciszki Brygidy Napiórkowskiej z d. Brzeskiej¹⁴. W 1905 r. ukończył seminarium nauczycielskie w Wymyślinie. Swoje kwalifikacje zawodowe poszerzył już w wolnej Polsce w 1921 r., kiedy to zdał egzamin z grupy humanistycznej. Pracę w placówce edukacyjnej w Rogowie rozpoczął prawdopodobnie 3 grudnia 1909 r.¹⁵ Wcześniej, od 14 września 1906 do 13 września 1907 r., nauczał w Woli Rzeszotarskiej gm. Klembów, a następnie od 14 września 1907 do 2 grudnia 1909 r. w szkole w Tadzynie gm. Tadzina¹⁶. W trakcie I wojny światowej, po przejęciu Rogowa i okolic w 1914 r. przez wojska Cesarstwa Niemieckiego¹⁷, jako członek zarządu Koła Gminnego Polskiej Młodzieży Szkolnej w Rogowie oraz Komisji Kwesty na rzecz poszkodowanych wojną udzielał się w szeregu polskich organizacji zabiegających o przejęcie zwierzchnictwa nad

---

¹³ K. Olewińska, B. Krajewski, *Henryk Napiórkowski...*; P. Gałkowski, R. Piotrowski, dz. cyt., s. 206–208.

¹⁴ Zagadnienia związane z rodziną H. Napiórkowskiego szczegółowo zostały omówione w pracy: K. Olewińska, B. Krajewski, *Henryk Napiórkowski...*

¹⁵ Jedną z publikacji odnotowuje bowiem, że H. Napiórkowski rozpoczął pracę w Rogowie w 1912 r., zob. R. Piotrowski, *Słownik biograficzny osób zamordowanych przez Niemców w latach 1939–1945 (ziemia dobrzyńska)*, [w:] *Katalog zbrodni – Ziemia Dobrzyńska*, red. A. Szalkowski, Rypin 2010, s. 181.

¹⁶ K. Olewińska, B. Krajewski, *Henryk Napiórkowski...*

¹⁷ Rypin i okolice podczas walk na przełomie sierpnia i września 1914 r. wielokrotnie przechodziły z rąk do rąk. Towarzyszyły temu liczne pożary i tragedie cywili. Zob. M. Krajewski, *Ziemia dobrzyńska: kalendarium 965–2000. Tożsamość europejskiego regionu*, Włocławek 2011, s. 314–318.

placówkami edukacyjnymi¹⁸. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, prawdopodobnie już w 1918 r., został dyrektorem szkoły i funkcję tę z oddaniem piastował do 1939 r.¹⁹

Po 1918 r. działalność H. Napiórkowskiego nie ograniczała się jedynie do pracy zawodowej. Był także prezesem Oddziału Związku Nauczycieli Szkół Powszechnych w Rypinie oraz przewodniczył tzw. konferencjom rejonowym organizowanym w Rogowie, których celem było doskonalenie umiejętności zawodowych pracowników szkoły²⁰. Najwyraźniej wyróżniał się też sprawnością fizyczną, gdyż na kilku zdjęciach, na których go rozpoznano, widoczna jest prawidłowo przypięta do marynarki Państwowa Odznaka Sportowa²¹. Najprawdopodobniej była to odznaka złota, nie wiadomo jednak którego stopnia²².

Ilustracja 2. Henryk Napiórkowski z przypiętą do marynarki Państwową Odznaką Sportową

Źródło: ze zbiorów L. Tykarskiego.

¹⁸ K. Olewińska, B. Krajewski, *Henryk Napiórkowski...*

¹⁹ AZSPR, Kronika Zespołu Szkolno-Przedszkolnego w Rogowie, M. Klubińska, *Historia szkoły*; K. Olewińska, B. Krajewski, *Henryk Napiórkowski...*; M. Krajewski, *Nowy słownik biograficzny Ziemi Dobrzyńskiej II*, Rypin 2014 [dalej: NSBZD II], s. 82; R. Piotrowski, dz. cyt., s. 181.

²⁰ K. Olewińska, B. Krajewski, *Henryk Napiórkowski...*

²¹ Państwowa Odznaka Sportowa ustanowiona na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 27 czerwca 1930 r. o państwowej odznace sportowej mogła zostać nadana każdemu obywatelowi polskiemu, który ukończył 14 lat w przypadku mężczyzn i 16 w przypadku kobiet, cieszącemu się nieposzlakowaną opinią i wykazującemu się sprawnością fizyczną udowodnioną podczas pomyślnie zdanej przed komisją próby. Więcej o Odznace zob. *Państwowa Odznaka Sportowa: rozporządzenia i regulaminy*, Warszawa 1931.

²² W 1930 r., gdy ustanowiono Odznakę, H. Napiórkowski miał 47 lat. W zależności od tego, w którym roku przystąpił do próby sprawności fizycznej, mógł podle-

Przez pierwsze lata H. Napiórkowski był jedynym nauczycielem placówki. Sytuacja zmieniła się w 1919 r., kiedy to zatrudniono nieznaną z imienia Melinównę²³. Prawdopodobnie jednak już w chwili objęcia posady borykała się ona z chorobą płuc²⁴, w wyniku czego kilka miesięcy później zmarła²⁵. Po około trzech latach jej miejsce zajęła urodzona 9 maja 1902 r. w rodzinie Franciszka i Leonardy Tykarskich absolwentka owej szkoły: Stanisława Marianna Jaworska²⁶.

Jaworska edukację na szczeblu podstawowym rozpoczęła w 1910, a ukończyła w 1914 r.²⁷ Do 1917 r. pozostała w rodzinnym domu. Pomagała wówczas w pracach przy gospodarstwie i w wychowaniu młodszego rodzeństwa, jednocześnie samodzielnie przygotowując się do dalszej nauki²⁸. Mimo trudnych warunków materialnych w 1917 r. podjęła edukację w Gimnazjum im. Hetmanowej Reginy Żółkiewskiej w Płocku²⁹. Była to placówka gwarantująca wysoki poziom nauczania, ciekawe formy aktywności uczniowskiej i możliwość udzielania się w organizacjach działających przy szkole³⁰. W jednej z nich – harcerstwie – Stanisława odnalazła dożywotnią pasję. Jej życie podczas pobytu w Płocku nie było

---

gać dwóm grupom wiekowym: M-F od 45 do 50 lat włącznie lub M-G od 51 lat włącznie. W myśl Rozporządzenia Ministra Spraw Wojskowych z dnia 15 grudnia 1930 r. wydanego w porozumieniu z ministrami: spraw wewnętrznych oraz wyznań religijnych i oświecenia publicznego w sprawie wykonania rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 27 czerwca 1930 r. o państwowej odznace sportowej po pierwszej dodatniej próbie mężczyznom kategorii M-F przysługiwała odznaka złota pierwszego stopnia, a kategorii M-G odznaka złota trzeciego stopnia. Zob. *Państwowa Odznaka Sportowa...*, s. 14–15.

²³ AZSPR, Kronika Zespołu Szkolno-Przedszkolnego w Rogowie, M. Klubińska, *Historia szkoły*; P. Gałkowski, R. Piotrowski, dz. cyt., s. 205.

²⁴ P. Gałkowski, R. Piotrowski, dz. cyt., s. 205.

²⁵ AZSPR, Kronika Zespołu Szkolno-Przedszkolnego w Rogowie, M. Klubińska, *Historia szkoły*; P. Gałkowski, R. Piotrowski, dz. cyt., s. 205.

²⁶ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy [dalej: APB], Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu, 454/4528, Metryka urodzenia Stanisławy Jaworskiej z aktu spisane w roku 1902, Nr 81.

²⁷ J. Bochen, A. Lewandowski, „Ci, co nie zawiedli”. *Toruńscy nauczyciele i pracownicy oświaty w latach wojny i okupacji hitlerowskiej 1939–1945: Martyrologia*, Toruń 1984, s. 57.

²⁸ M. Lewandowska, *Szkoła, do której warto powracać*, Toruń 2019, s. 17.

²⁹ Tamże.

³⁰ F. Wybult, *Państwowe Gimnazjum Żeńskie im. Hetmanowej Reginy Żółkiewskiej w Płocku 1920–1932*, Płock 1932, s. 8–16.

jednak łatwe. Mieszkała w wynajętym pokoju, a by móc się utrzymać, udzielała odpłatnych korepetycji. Na ogół samodzielnie troszczyła się o jedzenie i inne potrzeby. Wspierał ją ojciec, który zwykle raz w miesiącu dostarczał trochę opału i pożywienia³¹.

Dnia 16 czerwca 1923 r. S. Jaworska zdała maturę, zdobywając wysokie noty na świadectwie³². Dwa tygodnie później przeszła badanie lekarskie, które nie wykazało żadnych przeciwwskazań do pracy³³. Z początkiem roku szkolnego 1923/1924 została zatrudniona jako nauczycielka tymczasowa Publicznej Szkoły Powszechnej w Rogowie, w której jeszcze niedawno sama pobierała nauki. Jednocześnie, by utrzymać stanowisko, została zobligowana do złożenia w ciągu roku egzaminu z grupy metodyczno-pedagogicznej. W kilka dni później, 10 września, rozpoczęła sześciotygodniowy kurs praktyczny ze wspomnianej dziedziny, który ukończyła z ogólnym wynikiem dobrym³⁴. W międzyczasie złożyła przysięgę zawodową³⁵. Aby dopełnić zobowiązań, 30 sierpnia 1924 r. po odbyciu czterotygodniowego kursu w Dobrzyniu nad Drwęcą, przystąpiła do wymaganego egzaminu i zdała go z doskonałym wynikiem³⁶.

W dokumentach zawodowych S. Jaworskiej zachowały się wzmianki dotyczące wizytacji przeprowadzonych w czasie trwania jej lekcji. Miały one miejsce w dniach 10 marca 1924 r., 18 marca i 14 grudnia 1925 r. oraz 16 kwietnia 1926 r. Wynika z nich, że lekcje prowadziła umiejętnie i zgodnie z obowiązującym programem nauczania. Jej uczniowie natomiast sprawiali dobre wrażenie, a zasób ich wiedzy świadczył o dobrej

---

³¹ J. Bochen, A. Lewandowski, dz. cyt., s. 58; M. Lewandowska, dz. cyt., s. 17.

³² APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu, 454/4528, Świadectwo Dojrzałości Stanisławy Jaworskiej wydane przez Gimnazjum Państwowe Imienia Hetmanowej Reginy Żółkiewskiej w Płocku.

³³ APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu, 454/4528, (Odpis) Świadectwo lekarskie o przydatności fizycznej do zawodu nauczycielskiego.

³⁴ J. Palczewski, *Pomorscy patroni placów i ulic (10) Stanisława Jaworska 1902–1939 – nauczycielka, harcerka, działaczka społeczna*, „Nowości Dziennik Toruński”, 30.09.1994, s. 14; M. Lewandowska, dz. cyt., s. 17.

³⁵ APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu, 454/4528, Przysięga 11 października 1923 r.

³⁶ APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu, 454/4528, (Odpis) Państwowa Komisja Egzaminacyjna dla czynnych a niewykwalifikowanych nauczycieli szkół powszechnych w Dobrzyniu nad Drwęcą, Świadectwo nr 971/24; M. Lewandowska, dz. cyt., s. 17.

i skutecznej pracy nauczycielki³⁷. Jej wysiłek został uhonorowany 1 lipca 1927 r., kiedy została mianowana nauczycielką stałą³⁸.

Ilustracja 3. Stanisława Jaworska z d. Tykarska (na dole, po lewej) oraz Henryk Napiórkowski (na dole, po prawej). Zdjęcie przedstawia prawdopodobnie nauczycieli z Rogowa, wykonane w latach 1923–1928

Źródło: ze zbiorów L. Tykarskiego.

Podobnie jak H. Napiórkowski, także S. Jaworska nie ograniczała się jedynie do pracy zawodowej. Zachowały się wzmianki o tym, że chętnie angażowała się w działalność na rzecz mieszkańców Rogowa, organizując m.in. kursy gotowania dla gospodyń, konkursy rolnicze dla gospodarzy, amatorskie przedstawienia teatralne i wycieczki kra-

---

³⁷ APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu, 454/4528, Zapisy z wizytacji.

³⁸ Archiwum Państwowe w Toruniu, Inspektorat szkolny w Toruniu 1920–1939, 245/268, Karta personalna Stanisławy Jaworskiej.

joznowcze³⁹. Ponadto poza lekcjami nieodpłatnie pomagała zarówno mniej zdolnym uczniom, jak i tym, którzy chcieli kontynuować naukę i przygotowywali się do egzaminów wstępnych⁴⁰.

Po ukończeniu gimnazjum nadal udzielała się w harcerstwie. Zachowały się bowiem materiały, mówiące o tym, że założyła i opiekowała się drużyną w Rogowie⁴¹. Niestety nie udało się dotrzeć do źródeł, które potwierdziłyby istnienie harcerstwa w Rogowie w latach, gdy S. Jaworska tam nauczwała. Zachowało się jednak zdjęcie z lat 30., na którym część uczniów występuje w mundurze harcerskim, co pośrednio może potwierdzać taką możliwość.

Ilustracja 4. Uczniowie z Rogowa wraz z Janem Tykarskim (po lewej w grupie trzech mężczyzn). Kilkoro uczniów ma na sobie mundur harcerski

Źródło: ze zbiorów L. Tykarskiego.

³⁹ J. Bochen, A. Lewandowski, dz. cyt., s. 58.

⁴⁰ Tamże, s. 58; J. Palczewski, dz. cyt., s. 14; L.J. Welker, *Wspomnienie o Stanisławie Jaworskiej, zamordowanej 82 lata temu na Barbarce*, „Nowości Dziennik Toruński”, 30–31.10.2021, s. 6; M. Lewandowska, dz. cyt., s. 17.

⁴¹ J. Palczewski, dz. cyt., s. 14; L.J. Welker, dz. cyt., s. 6; M. Lewandowska, dz. cyt., s. 17.

W dniu 1 sierpnia 1928 r. Stanisława zawarła związek małżeński z Damazym Jaworskim⁴². Niedługo później przenieśli się do Wrzosów, wówczas małej wsi położonej na północ od Torunia (obecnie dzielnica miasta)⁴³.

Dwa lata młodszy brat S. Jaworskiej, urodzony 7 lutego 1904 r. w Rogowie Jan Józef Tykarski, prawdopodobnie również pobierał nauki w jednym z gimnazjów w Płocku. Mogą o tym świadczyć wzmianki, które wskazują, że starsza siostra wspierała brata w czasie, gdy dołączył do niej, pomagając mu w nauce oraz gotując dla obojga⁴⁴. Niestety nie zachowało się zbyt wiele materiałów, które mogłyby wnieść więcej informacji na temat jego edukacji. Wiadomo natomiast, że po epizodzie w Płocku około roku spędził w Rogowie, pomagając ojcu w rodzinnym gospodarstwie, po czym podjął edukację w Państwowym Seminarium Nauczycielskim w Wymyślinie. Po zdaniu matury w czerwcu 1926 r.⁴⁵ został skierowany na Kresy Wschodnie, by tam nauczać. Decyzją Inspektora Szkolnego w Lidzie z dnia 16 sierpnia 1926 r. pierwszego września został nauczycielem w dwuklasowej szkole w Piotrowiczach gm. Iwje⁴⁶ (ok. 5 km na wschód od miejscowości Iwje, obecnie na terenie Białorusi). Rok później, 23 sierpnia 1927 r., decyzją tego samego organu został przeniesiony na to samo stanowisko w szkole w Gościłowicach⁴⁷ gm. Lebioda⁴⁸ (ok. 27 km na południowy zachód od Lidy, obecnie na terenie Białorusi). W następnym roku szkolnym powrócił do rodzinnego Rogowa, gdzie od 16 listopada 1928 r., zgodnie z decyzją Inspektora Szkolnego w Rypinie z dnia 27 października 1928 r., rozpoczął nauczanie w miejscowej Publicznej Szkole Powszechnej⁴⁹. Możliwe jest, że

---

⁴² A. Zakrzewska, dz. cyt., s. 92; J. Bochen, A. Lewandowski, dz. cyt., s. 59; J. Pałczewski, dz. cyt., s. 14.

⁴³ Więcej o losach Stanisławy Jaworskiej zob. B. Wicherek, *Stanisława Mariana Jaworska (1902–1939) – nauczycielka, harcerka, działaczka społeczna z Wrzosów*, [w:] *Słownik bibliograficzny powiatu toruńskiego*, red. M. Krotofil, W. Rozynekowski, Toruń 2022, s. 86–98.

⁴⁴ J. Bochen, A. Lewandowski, dz. cyt., s. 58; M. Lewandowska, dz. cyt., s. 17.

⁴⁵ Archiwum rodzinne L. Tykarskiego [dalej: ALT], Wyciąg z wykazu stanu służby i kwalifikacyjnego Jana Tykarskiego; NSBZD II, s. 440.

⁴⁶ ALT, Wyciąg z wykazu stanu służby i kwalifikacyjnego Jana Tykarskiego.

⁴⁷ Na mapach z Wojskowego Instytutu Geograficznego z 1924 i 1929 r. miejscowość ta została oznaczona jako Hościłowice.

⁴⁸ ALT, Wyciąg z wykazu stanu służby i kwalifikacyjnego Jana Tykarskiego.

⁴⁹ Tamże.

starania o posadę podjął osobiście, by zająć stanowisko po swojej siostrze, która z początkiem roku szkolnego 1928/1929 została przeniesiona do Torunia.

Dnia 25 czerwca 1931 r. J. Tykarski przystąpił do praktycznego egzaminu na nauczyciela szkół powszechnych przed Państwową Komisją Egzaminacyjną dla nauczycieli publicznych szkół powszechnych w Wymyślinie. Egzamin najprawdopodobniej zdał pomyślnie, ponieważ niedługo później, 13 listopada tego roku, został mianowany nauczycielem stałym publicznych szkół powszechnych⁵⁰. Po 10 latach pracy w charakterze nauczyciela jego wysiłki zostały docenione i w dniu 5 maja 1938 r. Kurator Okręgu Szkolnego Pomorskiego dr Antoni Ryniewicz uhonorował go Brązowym Medalem za Długoletnią Służbę⁵¹.

Jan Tykarski zajmował się również fotografią. Wykonał wiele portretów mieszkańców Rogowa, dokumentował odbywające się we wsi uroczystości oraz sceny z życia codziennego jej mieszkańców. Obrazy te, które przetrwały do dnia dzisiejszego, są cennymi źródłami i pamiątkami dotyczącymi Rogowa.

Na jednym ze zdjęć, na którym rozpoznano tego nauczyciela i pasjonata fotografii, podobnie jak H. Napiórkowski, do klapy marynarki ma przypięty pewien emblemat lub odznakę. Niestety jest ona mało widoczna, przez co trudna do zidentyfikowania. Wydaje się, że ma formę tarczy, z umocowanym na niej orzełkiem, co może wskazywać na odznakę Związku Strzeleckiego. Jest to jednak kwestia trudna do rozstrzygnięcia.

W latach 30. J. Tykarski poznał Zofię Dulczewską, z którą krótko przed wybuchem wojny zawarł związek małżeński. Na początku 1940 r. przyszło na świat ich dziecko. Niestety, synowi Leonardowi nigdy nie było dane poznać ojca.

Zofia była siostrą wspomnianego już ks. S. Dulczewskiego, który we wrześniu 1934 r. przyjechał do Rogowa, aby objąć w nim probostwo. Od tego roku nauczał również religii⁵².

---

⁵⁰ ALT, Dekret ustalenia z dnia 13 listopada 1931 r. nr 2204.

⁵¹ ALT, Dyplom: Toruń, dnia 5 maja 1938 r.

⁵² P. Gałkowski, R. Piotrowski, dz. cyt., s. 210.

Stanisław Dulczewski urodził się 16 sierpnia 1894 r. w Kazimierzewie k. Obór. Pierwsze nauki pobierał w miejscowej szkole, jednak z czasem wyjechał do Płocka i tam kontynuował edukację. Dnia 19 czerwca 1919 r. przyjął święcenia kapłańskie. Do 1922 r. był wikariuszem w tamtejszej katedrze, po czym na rok wyjechał do Francji, gdzie pobierał naukę na Uniwersytecie w Lille. Po powrocie do kraju został skierowany do Makowa, gdzie pełnił funkcję prefekta tamtejszego gimnazjum⁵³. Przebywał tam do 1928 r., po czym został przeniesiony na stanowisko wikariusza w Krasnosielcu. Od 1932 r. był redaktorem tygodnika „Hasło Katolickie”⁵⁴.

Po trzech latach spędzonych w Rogowie, dokładnie w 1937 r., został mianowany przez kurię diecezjalną w Płocku na stanowisko wizytatora religii w szkołach powszechnych. Mimo to prawdopodobnie nie zrezygnował z nauczania religii, której zajęcia prowadził do wybuchu wojny⁵⁵.

Niewiele wiadomo o pozostałych nauczycielach Rogowa. Z kroniki wynika, że funkcje te pełnili wymienieni wyżej H. Napiórkowski, Melinówna, S. Jaworska i J. Tykarski. Według źródeł pracowali w niej również: Antoni Madejski, Mikołaj Nikon, córka H. Napiórkowskiego – Amelia Napiórkowska⁵⁶, Zofia Hurdowicz⁵⁷, Kazimierz Ceregra, Tadeusz Liwkowski, Władysław Wenderlich, Maria Świniarska oraz Leokadia Garbarczykówna⁵⁸. Na krótko przed wybuchem wojny mogła w niej rozpocząć pracę również Mieczysława Klubińska⁵⁹.

---

⁵³ M. Krajewski, *Nowy słownik biograficzny Ziemi Dobrzyńskiej I*, Rypin 2014 [dalej: NSBZD I], s. 227; P. Gałkowski, R. Piotrowski, dz. cyt., s. 280.

⁵⁴ P. Gałkowski, R. Piotrowski, dz. cyt., s. 280.

⁵⁵ Tamże, s. 210; NSBZD I, s. 227.

⁵⁶ Urodzona najprawdopodobniej w 1912 r.

⁵⁷ Urodzona najprawdopodobniej w 1902 r.

⁵⁸ AZSPR, Kronika Zespołu Szkolno-Przedszkolnego w Rogowie, M. Klubińska, *Historia szkoły*.

⁵⁹ Relacja L. Tykarskiego, syna zamordowanego Jana Tykarskiego, udzielona autorowi w dniu 22.10.2021 r.

Ilustracja 5. Stanisława Podolska z mężem Antonim Madejewskim (stoją po lewej), Amelia Henryka Napiórkowska i Bronisław Ludwik Napiórkowski (stoją w środku), Jan Tykarski (stoi po prawej) oraz Henryk Hiszpański, Irena Napiórkowska i Henryk Napiórkowski (na dole od lewej)

Źródło: ze zbiorów L. Tykarskiego.

Według przekazu zawartego w kronice w roku szkolnym 1938/1939 w Publicznej Szkole Powszechnej w Rogowie nauczają siedmiu nauczycieli. Byli to: H. Napiórkowski, A. Napiórkowska, Z. Hurdowicz, J. Tykarski, M. Świniarska, W. Wenderlich i L. Garbarczykówna⁶⁰.

---

⁶⁰ AZSPR, Kronika Zespołu Szkolno-Przedszkolnego w Rogowie, M. Klubińska, *Historia szkoły*.

Ilustracja 6. Nauczyciele szkoły w Rogowie: Jan Tykarski i Henryk Napiórkowski (na górze, od lewej), Amelia Napiórkowska i Zofia Hurdowicz (na dole, od lewej) oraz Inspektor Szkolny w Rypinie Michał Cezak (w kapeluszu)

Źródło: ze zbiorów L. Tykarskiego.

Nauczyciele szkoły w Rogowie jesienią 1939 r.

Dnia 3 października 1939 r. w okolicach Rogowa, w położonym nieopodal Rogówka zagajniku, odbyło się zebranie, na którym utworzono Tajny Związek Młodzieży Wiejskiej, który swoją nazwę – „Młody Las” – wziął prawdopodobnie właśnie od owego gajku. Celem zrzeszenia było przede wszystkim prowadzenie tajnej oświaty, niesienie pomocy represjonowanym i walka z okupantem⁶¹.

Istnieje prawdopodobieństwo, że część nauczycieli pracujących wówczas w rogowskiej szkole, a wśród nich przede wszystkim Z. Hur-

---

⁶¹ N. Kozłowski, *Tajny Związek Młodzieży Wiejskiej „Młody Las”*, Gdańsk 1995, s. 4-7; P. Gałkowski, R. Piotrowski, dz. cyt., s. 249-250.

dowicz⁶² i H. Napiórkowski⁶³, należała do wspomnianej organizacji. Ponadto jedna z publikacji nadmienia, że drugi z wymienionych mógł być jej współtwórcą⁶⁴.

Jeszcze w czasie trwania działań wojennych rozpoczęto realizację krwawej polityki III Rzeszy, która opierała się na fizycznej eksterminacji nie tylko warstw przywódczych II Rzeczypospolitej, ale i zwykłych obywateli. W tym celu przedsięwzięto szereg operacji znanych jako *Intelligenzaktion*, *Ausserordentliche Befriedigungsaktion* czy *Säuberungsaktion*⁶⁵. Skalą okrucieństwa wyróżniały się one szczególnie na Pomorzu, co m.in. doprowadziło do powstania definicji zbrodni pomorskiej 1939 r.⁶⁶ Za ich realizację na tym terenie odpowiedzialny był przede wszystkim Albert Forster, który już 12 września nakazał pojmanie polskich elit, zwłaszcza nauczycieli i duchownych, a niekiedy także kupców⁶⁷. Zadania związane ze zbrodnią realizowało wiele formacji, jednak wydaje się, że najbardziej odznaczającą się na ich tle był złożony w większości z przedstawicieli przedwojennej mniejszości niemieckiej na terenie II RP – *Volksdeutscher Selbstschutz*⁶⁸.

Rypin i okolice, w tym również Rogowo, znalazły się w obrębie działania północnego okręgu *Selbstschutzu*, dowodzonego od 14 września przez Ludolfa Hermanna von Alvenslebena⁶⁹. Okręg ten dzielił się na inspektoraty i jednostki terenowe, z których jedna mieściła się m.in. w Rypinie, podlegając placówce w Brodnicy. Jej główną siedzibą był gmach położony przy ulicy Warszawskiej 20, w którym wcześniej mieściła się

---

⁶² NSBZD I, s. 368; N. Kozłowski, dz. cyt., s. 11; P. Gałkowski, R. Piotrowski, dz. cyt., s. 252.

⁶³ NSBZD II, s. 82.

⁶⁴ R. Piotrowski, dz. cyt., s. 181.

⁶⁵ D. Drywa, *Säuberungsaktion na Pomorzu Gdańskim w świetle dokumentów KL Stutthof (1939–1942)*, [Sztutowo] 2015, s. 5.

⁶⁶ Więcej nt. terminologii związanej ze zbrodnią pomorską 1939 r. zob. I. Mazanowska, T. Ceran, *Selbstschutz na Pomorzu Gdańskim i Kujawach (Selbstschutz Westpreussen)*, [w:] *W cieniu Einsatzgruppen: Volksdeutscher Selbstschutz w okupowanej Polsce 1939–1940*, red. I. Mazanowska, T. Ceran, M. Przegiętka, Warszawa 2021, s. 102–105.

⁶⁷ M. Krajewski, *Eksterminacja nauczycieli Ziemi Dobrzyńskiej (b. powiaty Rypin i Lipno) w latach II wojny światowej 1939–1945*, Ostrowite 1977, s. 3.

⁶⁸ Więcej nt. funkcjonowania formacji zob. *W cieniu Einsatzgruppen...*

⁶⁹ *W cieniu Einsatzgruppen...*, s. 36.

polska Policja Państwowa⁷⁰. Dowodził nią początkowo SS-Obersturmführer Ernst Issbrücker, jednak w połowie września 1939 r. został zastąpiony przez innego oficera SS, Friedricha Kniefalla⁷¹. Jedną z osób blisko z nim związanych był August Nikolai, nauczyciel niemieckiego pochodzenia z miejscowości Somsyory, położonej nieopodal Rogowa⁷².

Aresztowania nauczycieli na terenie powiatu rypińskiego przeprowadzono podstępem. Mechanizm zbrodni w tym przypadku rozpoczął się prawdopodobnie w połowie października 1939 r., kiedy to część miejscowych pracowników oświaty została wezwana do Inspektoratu Szkolnego w Rypinie. Byli wówczas zapewniani o rychłej możliwości powrotu do pracy w zawodzie, w związku z czym polecono, by w najbliższym czasie nigdzie nie wyjeżdżali⁷³. Nieco później do większości nauczycieli rozesłano zawiadomienia o planowanej konferencji, na której miał zostać uzgodniony porządek nowego roku szkolnego. Należy nadmienić, że pisma te były podpisane przez przedwojennego inspektora szkolnego Michała Cezaka⁷⁴, którego zmuszono siłą do ich sygnowania⁷⁵. Wspomniane wyżej działania spotkały się z różnym odbiorem, jednak u wielu nie wzbudziły podejrzeń. Część kierowała się zaufaniem, niektórzy bowiem pamiętali zezwolenie władz okupacyjnych z 1916 r. na tworzenie i funkcjonowanie polskich szkół. Ponadto wiarygodności dodawał pod-

---

⁷⁰ Tamże, s. 43; M. Krajewski, *Eksterminacja...*, s. 4.

⁷¹ *W cieniu Einsatzgruppen...*, s. 42–43.

⁷² Według relacji jego byłej żony niejednokrotnie przyjmował u siebie przed wojną osoby, które miały później związek z *Selbstschutzem*. Był również organizatorem zjazdu, na którym celebrowano treści nazistowskie. Utrzymywał życzliwe relacje z pastorem Krusche, zagorzałym hitlerowcem. Prawdopodobnie to on wybrał i w pewnym sensie „namaścił” Augusta na miejscowego przywódcę nazistowskiej części mniejszości niemieckiej w regionie. Po wybuchu wojny był jedną z najbrutalniejszych osób związanych z Domem Kaźni. Więcej zob. A. Witkowski, *Mordercy z Selbstschutzu*, Warszawa 1986, s. 53–61.

⁷³ A. Witkowski, dz. cyt., s. 27; M. Krajewski, *Eksterminacja...*, s. 5; R. Piotrowski, *Eksterminacja nauczycieli powiatu rypińskiego w pierwszych miesiącach okupacji 1939 roku*, „Ziemia Dobrzyńska. Zeszyty historyczne dobrzyńskiego oddziału WTN” 2002, t. 8, s. 214.

⁷⁴ Michał Cezak został pojmany i następnie osadzony w rypińskim Domu Kaźni. Tam prawdopodobnie, stawiając opór, był brutalnie bity i torturowany, po czym został zamordowany, stając się jedną z ofiar zbrodni pomorskiej 1939 r.

⁷⁵ M. Krajewski, *Eksterminacja...*, s. 5.

pis inspektora⁷⁶. Niestety, działania te okazały się jedynie dobrze przemyślaną pułapką, w wyniku której aresztowano ponad 70 nauczycieli. Osobą, która bezpośrednio przyczyniła się do aresztowań, był wspomniany A. Nikolai. Znając dobrze środowisko przedwojennych nauczycieli, miał on sporządzić ich listy. Pojmania na terenie powiatu, których dokonywali funkcjonariusze Selbstschutzu, rozpoczęły się 20 października 1939 r. Część odbywała się pod pretekstem konieczności uzupełnienia dokumentacji w inspektoracie, część pod pretekstem wspomnianej konferencji. W niektórych przypadkach nie ukrywano zaś motywów, jakimi kierowali się przyszli oprawcy⁷⁷.

Nauczyciele zostali pojmani najprawdopodobniej rankiem 22 lub 23 października 1939 r.⁷⁸ pod tamtejszym gmachem Urzędu Gminy. Głównymi źródłami, które mówią o tym wydarzeniu, są spisane w kronice szkoły⁷⁹ wspomnienia jednej z aresztowanych wówczas nauczycielek – M. Klubińskiej oraz jej relacja, którą następnie przytaczano w literaturze⁸⁰. O godzinie siódmej rano pod budynkiem oprócz autorki relacji⁸¹ zebrało się pięciu nauczycieli z Rogowa: H. Napiórkowski, A. Na-

---

⁷⁶ A. Witkowski, dz. cyt., s. 27–28; M. Krajewski, *Eksterminacja...*, s. 5; R. Piotrowski, *Eksterminacja...*, s. 214–215; tenże, *Słownik biograficzny osób zamordowanych...*, s. 17–18.

⁷⁷ B. Krajewski, *Straty osobowe kadry nauczycielskiej w powiatach Lipno i Rypin*, [w:] *Zbrodnie niemieckie na Ziemi Dobrzyńskiej w latach 1939–1945*, red. A. Szalkowski, P. Gałkowski, Rypin 2019, s. 509; R. Piotrowski, *Eksterminacja...*, s. 215; tenże, *Słownik biograficzny osób zamordowanych...*, s. 18.

⁷⁸ Mieczysława Klubińska w swoich wspomnieniach spisanych niedługo po zakończeniu wojny, w kronice szkoły w Rogowie, napisała, że aresztowanie miało miejsce 22 października. Z innej relacji jej autorstwa, spisanej w 1962 r. i zacytowanej we wspomnianej pracy P. Gałkowskiego i R. Piotrowskiego (s. 230–231), można się dowiedzieć, że 22 października została zawiadomiona, by nazajutrz stawić się w Rogowie, gdzie dokonano pojmania.

⁷⁹ AZSPR, Kronika Zespołu Szkolno-Przedszkolnego w Rogowie, M. Klubińska, *Wybuch wojny w roku 1939*.

⁸⁰ M. Krajewski, *Przerwana lekcja: męczeństwo nauczycieli ziemi dobrzyńskiej w latach drugiej wojny światowej (1939–1945)*, „Rocznik Dobrzyński” 2009, t. 2, s. 150; P. Gałkowski, R. Piotrowski, dz. cyt., s. 230–231.

⁸¹ AZSPR, Kronika Zespołu Szkolno-Przedszkolnego w Rogowie, M. Klubińska, *Wybuch wojny w roku 1939*; P. Gałkowski, R. Piotrowski, dz. cyt., s. 230.

piórkowska, Z. Hurdowicz, J. Tykarski i ks. S. Dulczewski oraz kierownik szkoły w Likcu Władysław Zabłotny⁸².

Prawdopodobnie do nich wszystkich dzień wcześniej trafiła informacja uprzedzająca, by nazajutrz stawić się o ustalonej godzinie i we wskazanym miejscu, skąd mieli być przewiezieni do Inspektoratu Szkolnego w Rypinie⁸³. Trudno powiedzieć, czy wezwania skierowano tylko do nauczycieli, którzy się stawili, czy też do jeszcze innych, lecz ci nie przybyli na miejsce.

W trosce o bezpieczeństwo rodzina J. Tykarskiego miała radzić mu, by zignorował powiadomienie. Jednak jako człowiek wykształcony nie wierzył, że naród Goethego i Schillera dopuści się jakichkolwiek aktów barbarzyństwa czy zbrodni; był świadom ryzyka przymusowej wywózki na roboty w głąb Niemiec, jednak nie spodziewał się niczego gorszego⁸⁴. Podobna sytuacja miała mieć miejsce w rodzinie Napiórkowskich, których również ostrzegano, by nie dali się złapać⁸⁵. Przekazy te wydają się prawdopodobne, ponieważ zachowały się wzmianki o tym, że do okolicznej ludności mogły już wówczas docierać informacje z sąsiednich powiatów o tamtejszych aresztowaniach księży, działaczy społecznych, harcerzy i nauczycieli⁸⁶.

Pod gmach Urzędu Gminy podstawiono trzy furmanki. Spod budynku odjechano prawdopodobnie około godziny dziewiątej ze względu na spóźnione przybycie kierownika szkoły w Likcu. Można przypuszczać, że było ono próbą niestawienia się, na którą mogli zareagować Niemcy. Według M. Klubińskiej w pierwszym pojeździe znajdować się mieli H. i A. Napiórkowscy, J. Tykarski i proboszcz ks. S. Dulczewski, w drugim W. Zabłotny, a w trzecim autorka relacji, Z. Hurdowicz i uzbrojony w karabin funkcjonariusz Selbstschutzu⁸⁷.

---

⁸² Władysław Zabłotny urodził się prawdopodobnie w 1902 r. Prawdopodobnie też był druhem harcerskim. W 1920 r. jako ochotnik zgłosił się do wojska, by bronić ojczyzny w trakcie wojny polsko-bolszewickiej. Więcej zob. NSBZD II, s. 517.

⁸³ P. Gałkowski, R. Piotrowski, dz. cyt., s. 231.

⁸⁴ Relacja L. Tykarskiego, syna zamordowanego Jana Tykarskiego, udzielona autorowi dn. 22.10.2021 r.

⁸⁵ Relacja H. Napiórkowskiego, syna zamordowanego Henryka Napiórkowskiego, udzielona autorowi dn. 19.10.2022 r.

⁸⁶ A. Witkowski, dz. cyt., s. 28; M. Krajewski, *Eksterminacja...*, s. 6.

⁸⁷ M. Krajewski, *Przerwana...*, s. 230–231.

Furmanki zajechały pod gmach przy ulicy Warszawskiej 20. Aresztowanych siłą wprowadzono do środka, poddając ich szykanom i zadając im ciosy korbami karabinów. Następnie każdego przesłuchiowano⁸⁸, a w zasadzie weryfikowano, czy zebrane wcześniej dane się zgadzają. Po konfiskacie pieniędzy i rzeczy osobistych niemal wszystkich umieszczono w piwnicach budynku, w których znajdowało się pięć małych składników na węgiel, w tym jeden całkowicie zaciemniony. W wielkim ścisku przetrzymywano tam aresztowanych z Rypina i okolic⁸⁹. Z grupy aresztowanych w Rogowie zwolniono tylko M. Klubińską, prawdopodobnie ze względu na fakt, że była w ósmym miesiącu ciąży⁹⁰, oraz zapewne z tego samego powodu A. Napiórkowską⁹¹.

Pozostali, których uwięziono w podziemiach gmachu, byli świadkami, a zarazem uczestnikami dantejskich scen tam się rozgrywających. Niejednokrotnie padali ofiarą okrutnych tortur⁹², brutalnego bicia, które niekiedy kończyło się utratą przytomności czy nawet śmiercią⁹³. Kobiety osadzone w celach były gwałcone⁹⁴. Więźniowie, najprawdopodobniej niedożywieni, co dzień padali ofiarą szykan, obelg i innych aktów terroru z rąk F. Kniefalla i jego podkomendnych z Selbstschutzu. Ksiądz S. Dulczewski⁹⁵ w 1947 r. spisał w kronice szkoły w Rogowie bardzo cen-

⁸⁸ P. Gałkowski, R. Piotrowski, dz. cyt., s. 231.

⁸⁹ AZSPR, Kronika Zespołu Szkolno-Przedszkolnego w Rogowie, S. Dulczewski, *Nauczycielstwo w lochach rypińskich*.

⁹⁰ AZSPR, Kronika Zespołu Szkolno-Przedszkolnego w Rogowie, M. Klubińska, *Wybuch wojny w roku 1939*; B. Krajewski, *Straty...*, s. 510; M. Krajewski, *Eksterminacja...*, s. 6; P. Gałkowski, R. Piotrowski, dz. cyt., s. 231.

⁹¹ B. Krajewski, *Straty...*, s. 510.

⁹² Zachowały się wspomnienia świadków, które mówią, że więźniowie byli poddawani takim torturom jak wydlubywanie żywcem oczu przy pomocy noża czy wbijanie w ich ciało gwoździ.

⁹³ A. Witkowski, dz. cyt., s. 63, 72; *W cieniu Einsatzgruppen...*, s. 60.

⁹⁴ A. Szalkowski, *Gwałty niemieckie na Polkach w okresie 1939–1945*, [w:] *Zbrodnie niemieckie na Ziemi Dobrzyńskiej (byłe powiaty Lipno i Rypin) w latach 1939–1945*, red. A. Szalkowski, P. Gałkowski, Rypin 2019, s. 543–547; A. Witkowski, dz. cyt., s. 65–66.

⁹⁵ Ks. Stanisław Dulczewski wraz z innymi duchownymi z okolic Rypina został w ostatnich dniach października 1939 r. przewieziony do klasztoru w Oborach. Przechowywano go tam do 22 lutego 1940 r., następnie został wraz z innymi przetransportowany do więzienia w Grudziądzu. Był więźniem obozów Stutthof, Sachsenhausen i Dachau, gdzie figurował jako numer 22647. Doczekał wyzwolenia przez wojska

ne wspomnienia dotyczące rypińskiego Domu Kaźni⁹⁶. Można się z nich dowiedzieć, że nauczyciele byli wyjątkowo często maltretowani za pomocą szpicruty. W czasie swojego pobytu w celi z grupy aresztowanych w Rogowie widział H. Napiórkowskiego i W. Zabłotnego. Byli mocno posiniaczeni i mieli poprzecinane twarze⁹⁷.

Niestety nie wiadomo zbyt wiele o okolicznościach śmierci aresztowanych w Rogowie. Prawdopodobnie jednak nastąpiła ona w nocy z 2 na 3 listopada 1939 r. Możliwe, że była to najkrwawsza noc w historii Domu Kaźni, podczas której zamordowano większość nauczycieli⁹⁸. Według świadków podwórze było wówczas wysypane grubą warstwą piasku, który miał wchłaniać rozlaną krew. Z ich relacji wiadomo, że przynajmniej część nauczycieli zamordowano na miejscu, uprzednio bestialsko się nad nimi pastwiąc⁹⁹. Według informacji zawartej w jednej z publikacji do 25 października egzekucji dokonywano w miejscu złożenia zwłok, m.in. w lesie nieopodal Skrwilna. Jednak po pewnym incydencie, kiedy pod samochodem z więźniami zarwał się mostek, a ci podjęli nieudaną próbę ucieczki, miało to ulec zmianie i od tamtego momentu z posesji przy Warszawskiej wywożono jedynie zwłoki¹⁰⁰. W rypińskim Domu Kaźni zginęli najprawdopodobniej H. Napiórkowski, J. Tykarski i Z. Hurdowicz związani ze szkołą w Rogowie i W. Zabłotny ze szkoły w Likcu.

Rodziny zamordowanych mogły jedynie domyślać się prawdy o losach swoich bliskich, faktów na ich temat bowiem nie ujawniono do zakończenia wojny. Rodzina J. Tykarskiego usiłowała pozyskać w tej kwestii jakiegokolwiek informacje. W tym celu prowadziła korespondencję m.in. z niemieckim Czerwonym Krzyżem. Nie odniosło to jednak żadnego skutku. Organizacja udzielała wymijających odpowiedzi, których

---

amerykańskie 29 kwietnia 1945 r. Kolejne dwa lata spędził we Francji, po czym powrócił do ojczyzny. Więcej o losach kapłana zob. NSBZD I, s. 227.

⁹⁶ AZSPR, Kronika Zespołu Szkolno-Przedszkolnego w Rogowie, S. Dulczewski, *Nauczycielstwo w lochach rypińskich*.

⁹⁷ Tamże; R. Piotrowski, *Eksterminacja...*, s. 216.

⁹⁸ B. Krajewski, *Straty...*, s. 511; M. Krajewski, *Przerwana...*, s. 158; R. Piotrowski, *Eksterminacja...*, s. 217.

⁹⁹ M. Krajewski, *Przerwana...*, s. 158.

¹⁰⁰ A. Witkowski, dz. cyt., s. 97; R. Piotrowski, *Eksterminacja...*, s. 217.

przykładem może być ta z 18 lipca 1941 r., w której napisano, że J. Tykarski najprawdopodobniej padł ofiarą zawieruchy wojennej¹⁰¹.

Warto nadmienić, że podobny los spotkał byłą nauczycielkę szkoły w Rogowie – S. Jaworską. Wraz z mężem została aresztowana 17 października 1939 r. i przetransportowana do Fortu VII w Toruniu, gdzie utworzono wówczas *Zivilinternierungslager*. W dniu 31 października wraz z innymi więźniami została wywieziona do lasów nieopodal osady leśnej na Barbarce, gdzie została rozstrzelana¹⁰². Po wojnie udało się zidentyfikować jej ciało. D. Jaworski na początku 1940 r. został przetransportowany do obozu Stutthof, a ostatecznie Sachsenhausen, gdzie zmarł prawdopodobnie 25 maja 1940 r.¹⁰³

Upamiętnienie nauczycieli z Rogowa – ofiar zbrodni pomorskiej 1939 r.

Dnia 12 czerwca 2018 r. H. Napiórkowski został ustanowiony patronem Zespołu Szkolno-Przedszkolnego w Rogowie. Obchodzono wówczas stulecie założenia polskiej szkoły na tym terenie. Z tej okazji odsłonięto pamiątkową tablicę oraz poświęcono nowy sztandar, na którym widnieje wizerunek patrona¹⁰⁴. Placówka stara się pielęgnować pamięć zarówno o nim, jak i o innych przedwojennych nauczycielach z regionu. Na jej terenie znajduje się m.in. tablica, która upamiętnia „nauczycieli gromady Rogowo pomordowanych przez okupanta hitlerowskiego jesienią 1939 r.”¹⁰⁵, w tym zamordowanych w placówce przy ulicy Warszawskiej 20¹⁰⁶.

¹⁰¹ ALT, Deutsches Rotes Kreuz Präsidium. Führungsstab, Aktz: S AE VII PZV.

¹⁰² B. Wicherek, dz. cyt., s. 94–97.

¹⁰³ A. Zakrzewska, *Jaworski Damazy – nauczyciel, działacz harcerski, zamordowany więzień obozów hitlerowskich*, [w:] *Toruński słownik biograficzny*, t. 7, red. K. Mikulski, Toruń 2014, s. 92; L.J. Welker, *Harcierz z toruńskich Wrzosów. Losy. Damazy Jaworski (1899–1940), nauczyciel, instruktor harcerski, społecznik, ofiara hitleryzmu*, „Nowości Dziennik Toruński”, 24.02.2005, s. 32.

¹⁰⁴ B. Krajewski, *100-lecie szkoły...*

¹⁰⁵ Fragment inskrypcji mieszczącej się na terenie Zespołu Szkolno-Przedszkolnego w Rogowie.

¹⁰⁶ Na monumencie widnieją również nazwiska Alicji Kulczewskiej oraz kierownika szkoły w Radzikach Dużych – Marii Dombrowskiej. Więcej zob. NSBZD I, s. 199.

Ponadto na położonym nieopodal cmentarzu znajduje się grób mieszkańców parafii Rogowo, rozstrzelanych w 1944 r. za pomoc partyzantom, oraz nieznanymi żołnierzami francuskimi i sowieckimi. Jest on również poświęcony mieszkańcom gminy, którzy zostali zamordowani przez okupanta w latach wojny. Znajdują się na nim nazwiska m.in. nauczycieli szkoły w Rogowie zamordowanych w Rypinie. Warto zauważyć, że widnieje na nim także nazwisko S. Jaworskiej.

Ilustracja 7. Pomnik na cmentarzu w Rogowie

Źródło: fotografia ze zbiorów własnych.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy

Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu, sygn. 4528.

Archiwum Państwowe w Toruniu

Inspektorat szkolny w Toruniu 1920–1939, sygn. 268.

Archiwum Zespołu Szkolno-Przedszkolnego w Rogowie im. Henryka Napiórkowskiego

Kronika Zespołu Szkolno-Przedszkolnego w Rogowie.

Archiwum rodzinne L. Tykarskiego

Dekret ustalenia z dnia 13 listopada 1931 r. nr 2204.

Deutsches Rotes Kreuz Präsidium. Führungsstab, Aktz: S AE VII PZV.

Dyplom: Toruń, dnia 5 maja 1938 r.

Fotografie.

Wyciąg z wykazu stanu służby i kwalifikacyjnego Jana Tykarskiego.

Źródła publikowane:

Wybult F., *Państwowe Gimnazjum Żeńskie im. Hetmanowej Reginy Żółkiewskiej w Płocku 1920–1932*, Płock 1932.

Opracowania:

Bochen Jan, Lewandowski Adam, *„Ci, co nie zawiedli”. Toruńscy nauczyciele i pracownicy oświaty w latach wojny i okupacji hitlerowskiej 1939–1945: Martyrologia*, Toruń 1984.

Drywa Danuta, *Säuberungsaktion na Pomorzu Gdańskim w świetle dokumentów KL Stutthof (1939–1942)*, [Sztutowo] 2015.

Gałkowski Piotr, *Eksterminacja ziemiaństwa powiatu toruńskiego*, „Ziemia Dobrzyńska. Zeszyty historyczne dobrzyńskiego oddziału WTN” 2002, t. 8, s. 225–230.

Gałkowski Piotr, *Zbrodnicza działalność Selbstschutzu w Ziemi Dobrzyńskiej jesienią 1939 roku*, [w:] *Zbrodnie niemieckie na Ziemi Dobrzyńskiej w latach 1939–1945*, red. Andrzej Szalkowski, Piotr Gałkowski, Rypin 2019, s. 35–66.

- Gałkowski Piotr, Piotrowski Roman, *Rogowo i okolice*, Rypin–Rogowo 2000.
- Kozłowski Narcyz, *Tajny Związek Młodzieży Wiejskiej „Młody Las”*, Gdańsk 1995.
- Krajewski Błażej, *Słownik biograficzny Polaków z Ziemi Dobrzyńskiej zamordowanych przez Niemców w latach 1939–1945*, [w:] *Zbrodnie niemieckie na Ziemi Dobrzyńskiej w latach 1939–1945*, red. Andrzej Szalkowski, Piotr Gałkowski, Rypin 2019, s. 550–745.
- Krajewski Błażej, *Straty osobowe kadry nauczycielskiej w powiatach Lipno i Rypin*, [w:] *Zbrodnie niemieckie na Ziemi Dobrzyńskiej w latach 1939–1945*, red. Andrzej Szalkowski, Piotr Gałkowski, Rypin 2019, s. 504–518.
- Krajewski Błażej, *100-lecie szkoły w Rogowie* [online] [dostęp 20 listopada 2022]. Dostępny w World Wide Web: <https://www.facebook.com/media/set/?set=a.2183228081905964&type=3>.
- Krajewski Błażej, Olewińska Kamila, *Krótką historią naszej szkoły* [online] [dostęp 22 listopada 2022]. Dostępny w World Wide Web: <https://sites.google.com/site/sprogowo/o-szkole?authuser=0>.
- Krajewski Mirosław, *Eksterminacja nauczycieli ziemi dobrzyńskiej (b. powiaty Rypin i Lipno) w latach II wojny światowej 1939–1945*, Ostrowite 1977.
- Krajewski Mirosław, *Nowy słownik biograficzny ziemi dobrzyńskiej I*, Rypin 2014.
- Krajewski Mirosław, *Nowy słownik biograficzny ziemi dobrzyńskiej II*, Rypin 2014.
- Krajewski Mirosław, *Przerwana lekcja: męczeństwo nauczycieli ziemi dobrzyńskiej w latach drugiej wojny światowej (1939–1945)*, „Rocznik Dobrzyński” 2009, t. 2, s. 143–197.
- Krajewski Mirosław, *Ziemia dobrzyńska w cieniu czerwonej gwiazdy: rok 1920*, Rypin 2010.
- Krajewski Mirosław, *Ziemia dobrzyńska: kalendarium 965–2000. Tożsamość europejskiego regionu*, Włocławek 2011.
- Lewandowska Milena, *Szkoła, do której warto powracać*, Toruń 2019.
- Mazanowska Izabela, Ceran Tomasz, *Selbstschutz na Pomorzu Gdańskim i Kujawach (Selbstschutz Westpreussen)*, [w:] *W cieniu Einsatzgruppen: Volksdeutscher Selbstschutz w okupowanej Polsce 1939–1940*, red. Izabela Mazanowska, Tomasz Ceran, Marcin Przegiętka, Warszawa 2021, s. 15–115.
- Olewińska Kamila, Krajewski Błażej, *Henryk Napiórkowski (1883–1939)* [online] [dostęp 20 listopada 2022]. Dostępny w World Wide Web: <https://sites.google.com/site/sprogowo/o-szkole/patron/%C5%BCyciorys?authuser=0>.

- Palczewski Janusz, *Pomorscy patroni placów i ulic (10) Stanisława Jaworska 1902–1939 – nauczycielka, harcerka, działaczka społeczna*, „Nowości Dziennik Toruński”, 30.09.1994, s. 14.
- Piotrowski Roman, *Eksterminacja nauczycieli powiatu rypińskiego w pierwszych miesiącach okupacji 1939 roku*, „Ziemia Dobrzyńska. Zeszyty historyczne dobrzyńskiego oddziału WTN” 2002, t. 8, s. 213–219.
- Piotrowski Roman, *Słownik biograficzny osób zamordowanych przez Niemców w latach 1939–1945 (ziemia dobrzyńska)*, [w:] *Katalog zbrodni – Ziemia Dobrzyńska*, red. Andrzej Szalkowski, Rypin 2010, s. 9–268.
- Piotrowski Roman, *Szkolnictwo byłego powiatu rypińskiego w latach 1918–1939*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie. Seria C: oświata i kultura” 1980, t. 3, s. 235–250.
- Straty.pl* [online] [dostęp 22 listopada 2022]. Dostępny w World Wide Web: <https://straty.pl/szukaj-osoby.php>.
- Szalkowski Andrzej, *Gwałty niemieckie na Polkach w okresie 1939–1945*, [w:] *Zbrodnie niemieckie na Ziemi Dobrzyńskiej (byłe powiaty Lipno i Rypin) w latach 1939–1945*, red. Andrzej Szalkowski, Piotr Gałkowski, Rypin 2019, s. 543–549.
- Walczask Maria, *Ludzie nauki i nauczyciele polscy podczas II wojny światowej*, Warszawa 1995.
- Welker Lesław J., *Harcerz z toruńskich Wrzosów. Losy. Damazy Jaworski (1899–1940), nauczyciel, instruktor harcerski, społecznik, ofiara hitleryzmu*, „Nowości Dziennik Toruński”, 24.02.2005, s. XII.
- Welker Lesław J., *Wspomnienie o Stanisławie Jaworskiej, zamordowanej 82 lata temu na Barbarce*, „Nowości Dziennik Toruński”, 30–31.10.2021, s. 6.
- Wicherek Bartłomiej, *Stanisława Marianna Jaworska (1902–1939) – nauczycielka, harcerka, działaczka społeczna z Wrzosów*, [w:] *Słownik biograficzny powiatu toruńskiego*, red. Maciej Krotofil, Waldemar Rozynekowski, Toruń 2022, s. 86–98.
- Witkowski Antoni, *Mordercy z Selbstschutzu*, Warszawa 1986.
- Zakrzewska Anna, *Jaworski Damazy – nauczyciel, działacz harcerski, zamordowany więzień obozów hitlerowskich*, [w:] *Toruński słownik biograficzny*, t. 7, red. Krzysztof Mikulski, Toruń 2014, s. 91–93.

▼

The teachers from the school in Rogów (Rypin County) – victims of the Pomeranian Crime of 1939

ABSTRACT: The article aims to present the profiles of teachers of the Public Primary School in Rogów in the interwar period and to show their fate in the first months of the Nazi German occupation. Some of them became victims of the Pomeranian Crime of 1939. The article describes their arrest and presents as much information as possible from the period of their imprisonment and death. The article also contains information about the commemoration of murdered teachers.

KEYWORDS: teachers, education, The Public Primary School in Rogowo, interwar period, World War II, Pomeranian Crime of 1939

▼